

ՀԱՅԳԻՏՈՒԹՅԱՆ
ԵՒ
ԱԶԳԱԳՐՈՒԹՅԱՆ
ԻՆՍՏԻՏՈՒՏԻ
ԱՇԽԱՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

6

VII

ԳՐԱԽՈՍՈՒԹՅՈՒՆ

Հայկազեան հայագիտական հանդեսի 2022 տարուան գոյգ գիրքերը

Հայկազեան հայագիտական հանդեսը (ՀՀՀ) Սփիւռքի մէջ գոյատևող և ծաղկող բազմալեզու (անգլերէն, արաբերէն, մանաւանդ հայերէն) հայագիտական հանդես է: Ան հրատարակուիլ սկսած է 1970ին, Հայկազեան համալսարանի հայագիտական ամբիոնին կողմէ, խմբագրութեամբ դոկտ. Երուանդ Քասունիի:

Մինչև 1984, լոյս ընծայուած է 10 հատոր, ապա - Լիբանանի պատերազմին բերմամբ - ենթարկուած է պարտադիր ընդհատումի մինչև 1990: 1991ին, ան կը վերսկսի հրատարակուիլ՝ խմբագրակազմով մը զոր կը զլխաւորէ հայր Անդրանիկ վրդ. Կոանեան: Այնուհետև, տարեկան դրութեամբ *Հանդեսը* լոյս կ'ընծայուի մինչև 2018, երբ հայր Կոանեանի մահուան՝ զինք կը փոխարինէ դոկտ. Անդրանիկ Տագնեան, խմբագրական կազմ ունենալով դոկտ.ներ Արտա Էքմէքճին, Արշալոյս Թովալեանը և Արմէն Իւրնէշլեանը:

Հանդեսը կը շարունակէ հրատարակուիլ իբրև տարեգիրք մինչև 2022: Այդ տարի ան կը վերածուի վեցամսեայի: Ստորև կը կատարենք *Հայկազեան հայագիտական հանդեսի* 2022ին լոյս ընծայուած գոյգ գիրքերուն բովանդակութիւնը:

Ջոյգ հատորները միասնաբար կը հաշուեն 1300 էջ (644+656) և կը հաշուեն 60 ուսումնասիրութիւն, քննարկում, հրապարակում ու միքանի գրախօսական և 28 մահագրական:

Յօդուածները խմբաւորուած են ըստ բնագաւառի՝ պատմութիւն-հնագիտութիւն, գրականութիւն, լեզու, տնտեսագիտութիւն, արուեստ և արհեստ, բանահիւսութիւն, եկեղեցի-փիլիսոփայութիւն:

Պատմութեան բնագաւառին մէջ, **Վարդան Մխիթարեանի** «Ադրբեջանական (թուրք-թաթարական) սպառնալիքները. տեղեկատուական պատերազմ» (42/1(վերնագրեալ յօդուածը լուսարձակի տակ կ'առնէ ազերի տարածքային նկրտումները՝ Լեռնային Ղարաբաղի և շրջակայքի տեղաբնիկ բնակչութեան և տարածքին վերաբերեալ ու փաստերով կ'ապացուցէ թէ ազերի 'գիտնականները' կեղծելով պատմական փաստերը կը ձգտին իրաւականացնել ազերի ախորժակները: Մխիթարեան ապացոյցներ կը բերէ ԺԺ. դարու աշխարհագրագէտներէ, ինչպէս՝ Իւան Իւանովիչ Շոփին և Ֆրեւտերիք Տիւպուա, ապա մանրամասնօրէն կ'ուսումնասիրէ Սևանի արևելակողմի ազերի նկրտումները, կը հերքէ զանոնք և կը հաւաստէ թէ շրջանն ու անոր մերձակայքը պատմականօրէն եղած են Հայկական Լեռնաշխարհին անբաժանելի մասը, գոյացնելով Հայոց Արևելից Կողմանքը:

Յովիկ Գասապեան «Թեսաղոնիկէի (Սալոնիկ, Յունաստան) հայկական համայնքը 1990-2017 շրջանին» (42/1(ուսումնասիրութեամբ կը ներկայացնէ յունահայ այս ենթօճախին ներկայ վիճակը: Ենթօճախը կը յառաջանայ 1880ականներուն, ապա համիտեան ջարդերուն և կիլիկեան աղէտին հետևանքով կը ստուարանայ, իսկ Յեղասպանութենէն -մանաւանդ Զմիռնիոյ աղէտէն - ետք առաւել կը մեծնայ անոր թիւը, մինչև 1940ականներ, երբ հայրենադարձութեան և Արևմուտք արտագաղթի պատճառով կը նուազի: Հեղինակը կ'ընդգծէ թէ Խորհրդային Միութեան տարանջատումով և տնտեսական դժուարութիւններու պատճառով մեծաթիւ հայեր հաստատուած են Թեսաղոնիկէ: Ան կը քարտիսագրէ տեղական հայ կազմակերպութիւնները, կը ներկայացնէ անոնց յարաբերութիւնները իրենց միջավայրին, ինչպէս նաև պալքանեան երկիրներու հայօճախներուն հետ ու կը ծանրանայ ենթօճախին այժմու մարտահրաւերներուն վրայ:

Զաւէն Մսրրլեանի «Հայոց Յեղասպանութեան առնչութեամբ նամակներ՝ բարձրաստիճան անձնատրութեանց և հրատարակչատուներու և անոնց պատասխանները» (42/1 և 42/2(տեղեկատուական յօդուածը կը ներկայացնէ անխոնջ պատմաբանին միանձնեայ ճիգերը այս բնագաւառին մէջ: Ան տասնամեակներ շարունակ նամակներով հակազդած է օտար գիրքերու, պարբերականներու և մամուլի մէջ Հայոց Յեղասպանութեան և Հայկական Հարցին մասին սխալ կամ թերի տեղեկութիւններուն: Շատ մը պարագաներու, արդիւնքը եղած է հայանպաստ ճշդումներ և բարեփոխումներ: *Հանդէսը* նախապէս (ԺԱ., ԻԲ., և ԻԶ. հատորներ) ևս կատարած էր նման հրապարակումներ նոյն հեղինակէն: Այս յօդուածին երկրորդ մասը լոյս տեսաւ *Հանդէսի* նոյն տարուան երկրորդ թիւին մէջ: Մարդկեան այս գոյգ յօդուածներով կը ներկայացնէ 53 փաստաթուղթ:

Հայկ Նազարեան «Հայկական հակօդային պաշտպանութեան (ՀՕՊ) գօրքերի կազմաւորումը արցախեան Ա. պատերազմի տարիներին» (42/2(նիւթով կը կատարէ վերլուծական պատումը Հայաստանի Հանրապետութեան հռչակումէն ետք երկրին օդային պաշտպանութեան համակարգի յառաջացման: Հեղինակը համառօտակի կ'անդրադառնայ խորհրդային տարիներու Հայաստանի օդային պաշտպանական դրութեան, ապա կը նշէ թէ պաշտպանութեան նախարարութեան հիմնումով (28 Յունուար 1992) սկիզբ կ'առնէ այս համակարգը, որուն բաժինը կը հիմնուի 14 Սեպտեմբեր 1992ին: Միաժամանակ կը հիմնուին նաև օդային պաշտպանութեան ուժերը Լեռնային Ղարաբաղի: Այս երկուքը իրենց ամբողջ ծանրութեամբ մասնակցեցան դարաբաղեան առաջին պատերազմի մարտերուն և յաջողեցան ծանր հարուածներ հասցնել ազերի օդուժին:

Սերհակ Ամիրեան՝ «Ստալինիզմ և ՀԿ(բ)Կ կենտկոմի 1937ի չարագուշակ սեպտեմբերեան *պլենումը*» (42/1(ուսումնասիրութեամբ լուսարձակի տակ կ'առնէ Հայաստանի Համայնավար Կուսակցութեան Սեպտեմբեր 1937ի տխրահռչակ նիստը, ուր բիրտ և հակամարդկային որոշումներ առնուեցան և սկիզբ դրուեցաւ ստալինեան բռնարարքներուն՝ ողբերգական հետևանքներով:

Հեղինակը կը քննարկէ այն գործօնները որոնք առաջնորդեցին նման որոշումներու և կը վերլուծէ թեր ու դէմ տեսակետերը:

Վահրամ Լ. Շեմմասեան, «Միւսա Տաղի Հայ Աւետարանական Եկեղեցին, 1919-1939» (42/2(ուսումնասիրութեամբ կը ներկայացնէ Միւսա Լեռան Հայ Աւետարանական Եկեղեցիին պատմութիւնը՝ 1919-39 շրջանին):

Այդ շրջանին Եկեղեցին դիմագրաւեց բազում դժուարութիւններ: Միւս կողմէն, եղան վերականգնումի յատկանշական իրագործումներ՝ կիրակնօրեայ դպրոցներու վերաբացում, Ջանիցի և Կանանց Աստուածաշունչի խումբերու վերականգնում, յայտնուեցան նաև աշխուժ հոգևոր հովիւներ: Հալէպի Հայ Աւետ. Եկեղեցին և ՄԱՀԱԵՄը (հիմն. 1924ին) յատուկ ուշադրութիւն դարձուցին Միւսա Լեռան: Ալեքսանտրէթի սանճաքին կցումով 1939ին, Միւսա Տաղի հայութիւնը վերաբնակեցաւ Սուրիա և Լիբանան: Միւսատաղցիք բնակեցան Լիբանանի Պեքայի հովիտին մէջ Այնճար: Ուսումնասիրութիւնը հիմնուած է արխիւային, նամակագրական, հարցազրոյցներու, մամուլի և այլ աղբիւրներու վրայ, որոնք առաջին անգամ կ'օգտագործուին:

Վարդան Մատթէոսեանի «Հալաճեան դատը (1909). հայոց քաղաքացիութեան դէմ առաջին իրաւական մարտահրաւերը Միացեալ Նահանգներու մէջ» (42/1(ուսումնասիրութիւնը լուսարձակի տակ կ'առնէ ամերիկահայոց իրաւական համարկման խնդիրներուն մէկ երեսակը: Թէ ինչպէս 1870ի քաղաքացիութեան օրէնքը քաղաքացիութիւն շնորհեց սպիտակամորթ գաղթականներուն և սակայն, հարցը "սպիտակամորթ" բառին սահմանումն էր: Անկէ դուրս ձգուեցան չինացիք, ապա նաև փորձ կատարուեցաւ դուրս ձգելու 1890ականներուն Մ. Նահանգներ ժամանած միլիոնատր սպիտակամէտ գաղթականները (որոնց շարքին հայերը), որոնք եկան հարաւարեւելեան և արևելեան Եւրոպայէն: Մատթէոսեան կը պատմէ թէ 1909ին ամերիկեան կառավարութիւնը վիճարկեց հայոց սպիտակամորթութիւնը, սակայն Պոստոնի մէջ, Հալաճեանի խնդրով բարձրացուած դատով, հայերը նկատուեցան... ճերմակամորթ և վերջ գտաւ հակամարդկային այս խնդիրը:

Հեղինակը իր երկրորդ ուսումնասիրութիւնով՝ «Աւետիք Իսահակեանին ուղղուած երկու նամակներու հետքերով» (42/2(, կը հրապարակէ երկու անտիպ նամակ, գրուած Աշոտ Արծրունիի կողմէ, որ Իս. Հայաստանէն հեռացած էր 1929ին: Իսահակեան-ՀՅԴ յարաբերութիւնները խախտեցան Իսահակեանի՝ Իս. Հայաստանի հանդէպ բարեխառն կեցուածքին, հոսկ Իս. Հայաստան հաստատուելուն պատճառով: Յօդուածը կը վերլուծէ, այս յարաբերութիւնները՝ մեկնելով Արծրունիի նամակներուն բովանդակութենէն:

Արտաշէս Ղազարեան «Հայ աւետարանական համայնքների գործունէութիւնը Խորհրդային Հայաստանում 1920ականներին» (42/2(ուսումնասիրութեամբ կը կատարէ պատումը Հայ Աւետ. Եկեղեցիին գործունէութեան՝ Իս. Հայաստանի առաջին տարիներուն: Արխիւային փաստաթղթերու հիմամբ կը ներկայացուին հայ աւետարանական խմբաւորումները Իս. Հայաստանի տարբեր վայրերուն մէջ, առաջնորդներն ու քարոզիչները, փորձերը՝ միանալու Ռուս Մկրտչական Եկեղեցիին և հոսկ՝ Իս. Հայաստանի իշխանութիւններուն քօղար-

կուած ապա և բացայայտ հալածանքները Հայ Աւետ Եկեղեցիին դէմ 1927էն սկսեալ, երբ պետութիւնը չարտօնեց անոնց գործունէութիւնը:

Սամուէլ Պօղոսեանի «Լիբանանի ու Սուրիայի ազատագրումը թուրքերից 1918ին և Հայկական լեգէոնը» (42/2(յօդուածը նուիրուած է Հայկական լեգէոնի Լիբանան մուտքին՝ ըստ արխիւային նիւթերու, ականատես վկայութիւններու և յուշերու: Հեղինակը համառօտակի կը ներկայացնէ լեգէոնին ծնունդն ու ընթացքը և մարտերը՝ Պաղեստինի ճակատին վրայ, ընդգծելով որ ան առաջինն էր որ մուտք գործեց Պէյրութ: Հուսկ, հեղինակը կը մանրամասնէ լեգէոնին հիմնումին դրդապատճառներն և անոր վրայ դրուած յոյսերը որոնք ի դերն ելան ֆրանսական քաղաքականութեան պատճառով:

Պետրոս Թորոսեանի «Դրախտի որոնումը և հարստութեան փնտռումը. օսմանցի հայ պանդուխտներու տնտեսական դերը բրիտանական Եգիպտոսի մէջ (1882-1914)» (42/1(յօդուածին այս երկրորդ մասը կը հակադրուի այն օտար պատմաբաններուն որոնք կը նսեմացնեն հայոց դերն ու մասնակցութիւնը Եգիպտոսի տնտեսական վերելքին: Ոմանք, ինչպէս Լորտ Քրոմըր, գրած էր թէ «հայերը մեծամասնութեամբ խանութպաններ էին»: Հեղինակը լուսարձակի տակ կ'առնէ հայ ներդրումը Եգիպտոսի լուսանկարչական և ծխախոտի արդիւնաբերութեան, ուր հայերը յաջողած էին գրեթէ մենաշնորհ հաստատել, հասնելով բարձր համբաւի տեղական և միջազգային շուկաներուն մէջ:

Յասմիկ Ամիրջանեանի «Հովուապետ-կաթողիկոս Ղուկաս Կարնեցոյ ընկերային-քաղաքական գործունէութիւնը (1780-1799)» (42/1(վերնագրեալ յօդուածը կը լուսաբանէ Էջմիածնի այս կաթողիկոսին գործունէութիւնը՝ իշխող պարսիկ խաններուն միջև եղած պայքարներուն լուծման խնայդրով: Ուսումնասիրութիւնը կը պարզէ այն դերը որ կաթողիկոսը կը խաղար հաշտեցնելու խաները, կանխելու, շրջանցելու և յաղթահարելու ներխաճական պայքարներուն հետևանքները արևելահայութեան վրայ: Հեղինակը կը նշէ թէ յաճախ կաթողիկոսը կը ստիպուէր միջնորդելու, նուէրներով սիրաշահելու, միջամտելու կամ բանակցելու որպէսզի խնայէ կամ նուազեցնէ անխուսափելի աղէտները:

Հեղինէ Մկրտչեանի «Արցախի կուսանաց անապատները» (42/1(յօդուածը կ'արձանագրէ գոյութիւնը Արցախի կուսանաց 10 անապատներու, որոնք բաղկացուցիչը եղած են Արցախի հոգևոր-մշակութային կեանքին: Ասոնցմէ շատերը գործած են ԺԷ. դարուն, երբ այս մշակոյթը իր վերածնունդը կ'ապրի: Կը կարծուի որ ատկէ առաջ ևս գործած են նման անապատներ, թէև նիւթական փաստեր կը բացակային: Հեղինակը կ'ընդգծէ որ այս անապատները նաև մշակոյթի կեդրոններ էին, ուր ձեռագրեր ընդօրինակուած և մանրանկարուած են ու կը վկայակոչէ Վարանդայի մէջ, ԺԷ. դարուն ընդօրինակուած ձեռագիրը:

Ռուբէն Գասպարեան «Այրիվանքի տաճարի հարաւային պատի Իօանէ Ա. Զաքարեանի արձանագրութիւնը և յարակից հարցեր (ԺԳ. դար)» (42/1(ծաւալուն ուսումնասիրութեամբ կը լուսաբանէ ԺԳ. դարու ռազմաքաղաքական մեծ գործիչ Իօանէ Զաքարեանի գործունէութիւնը, մեկնելով անոր զինուորական գրաւումներէն՝ մանաւանդ Աղստևի հովիտին մէջ: Ուսումնասիրութիւնը խորհրդածութեան նիւթ կու տայ Զաքարեաններու ճկուն, իմաստուն և հեռա-

տես քաղաքականութեան առնչութեամբ:

Գրականութեան բնագաւառին մէջ, «Գրական և տեսաբանական հայեացքների մեկնութեան փորձ. (Թումանեանի նամակների հետքերով)» (42/2(յօդուածով **Քնարիկ Աբրահամեան** կը ներկայացնէ Թումանեանի նամակներուն մէջ տեղ գտած բանաստեղծին մտածումները գրականութեան, գրական արուեստին, տարբեր սեռերուն և տեսութեան մասին: Կարգ մը պարագաներու հեղինակը Թումանեանի կարծիքները կը փաստագրէ Թումանեանի երկերէն մեջբերումներով:

Լուսինէ Հայրիեանի «Բանահիւսական տարրերը Մշոյ Գեղամի հեղինակային հեքիաթներում» (42/1(կը բացայայտէ Մշոյ Գեղամի հեղինակային հեքիաթներէն ոմանց մէջ դրսևորուող դիցաբանական, հեքիաթային, առասպելական և բանահիւսական տարրերը: Հեղինակը այս տարրերը կը նկատէ ԺԹ. դարավերջի հայ գեղջուկ մտադրոյթի արտացոլացում, ուր իրականն ու բանահիւսականը միախառնուելով յառաջացուցած են Մշոյ Գեղամի պատմութեան փունջերը:

Արիֆ Թափանի «Յովսէփ Մարուշի հայատառ թրքերէն *Պիր սէֆիլ զէվ-ճէ* (1868) վէպը՝ պատմողական մօտեցումով» (42/1(յօդուածը լուսարձակի տակ կ'առնէ օսմանեան հայատառ թրքերէն վէպերը, որոնք համապատասխան գնահատականի չեն արժանացած օսմանեան վիպագրութեան ուսումնասիրութեանց մէջ:

Վէպը հրատարակուած է Պոլիս, 1868ին, բայց չէ արժանացած համապատասխան հետազօտութեան: Ուսումնասիրութեան մէջ հեղինակը երկին կը մօտենայ պատմողական ելակէտերէ, կը քննարկէ պատմողները, լուսարձակի տակ կ'առնէ դիպաշարին դէպքերը, ժամանակը և տարածութիւնը:

Լեզուի բնագաւառին մէջ, **Արմենակ Եղիայեան** «Գոյականներու յոգնակին (յոգնակերտում)» (42/1(ուսումնասիրութեամբ մանրակրկիտ քննութեան կ'առնէ արևմտահայերէնի գոյականի յոգնակերտումը, նպատակ հետապնդելով կարելի կանոնակարգումի տանիլ այս ոլորտը: Հեղինակը գոյականները կը բաժնէ միավանկ ու բազմավանկ խումբերու, ապա կը քննէ բազմավանկ բառերուն կառոյցը, շեշտելով բարդ բառերու երկրորդ բաղադրիչին իւրայատկութիւնները, որոնց հիմամբ ալ կը կատարէ յոգնակերտումի իր կանոնակարգումը: Այդուհանդերձ, ան կը նշէ թէ կան խումբ մը բառեր որոնք ցարդ կանոնակարգուած չեն և չեն հետևիր յոգնակերտումի որոշ օրէնքի մը:

«Օտար յատուկ անունների տառադարձութեան սկզբունքները, Մասն Է.– ռուսերէն (համեմատութեամբ սլաւոնական այլ լեզուների)» (42/2(վերնագրեալ յօդուածով **Արմէն Միքայէլեան** կը ներկայացնէ ռուսերէնէն հայերէն կատարուող տառադարձութեան սկզբունքները և կը ջանայ զանոնք համակարգելով կանոնակարգել: Ուսումնասիրութիւնը հեղինակին հետևողական աշխատասիրութեամբ պատրաստուած հետազօտութեան երկար շարքին մէկ օղակն է, որ իվերջոյ պիտի յանգեցնէ իր առաջարկած տեսաբանական դրոյթներուն ամբողջական պատկերացումին:

Աշոտ Մկրեանի «Դերբայ. բան, թէ բառան» (42/2(հետազօտութիւնը

նախ կը ներկայացնէ այս խնդրին առնչութեամբ հայ դասական լեզուաբաններու տեսակէտերը, մատնանշելով որ կարծիքները յաճախ հակադիր եղած են և կարելի չէ եղած ընդհանրական տեսակէտ մը յառաջացնել: Հոսկ, հեղինակը հիմնուելով Ջահուկեանի այս առնչութեամբ կատարած դրոյթներուն վրայ, կ'առաջարկէ լիովին հրաժարիլ «դերբայական համակարգ» առանձնացնելու աւանդական մօտեցումէն:

Յակոբ Չոլաքեանի «Բարբառագիտութիւնը և Անտիոքի շրջանի հայերէն խօսուածքները» (42/1(յօդուածը քննարկման նիւթ կը դարձնէ վերոյիշեալ շրջանի խօսուածքներու ուսումնասիրութիւնը Հրաչեայ Աճառեանի, Արարատ Ղարիպեանի, Գէորգ Ջահուկեանի և այլոց կողմէ: Չոլաքեան կը մանրամասնէ թէ Ջահուկեան ասոնք կը գետեղէ երկու տարբեր բարբառախումբերու մէջ՝ Պէյլանի և Սուեփա-Գեսապի, իբրև Կիլիկիոյ հարաւ-արևելեան ծայրամասի բարբառներ: Ան կը նշէ թէ ասոնցմէ Գեսապի և Սուեփոյ խօսուածքները տակաւին կենդանի և գործածական կը մնան Գեսապի և Պէյրութի (Այնճար) մէջ:

Լալիկ Խաչատրեանի «Դերանուան թուի քերականական կարգի տիպաբանութիւնը հին հայերէնում»ը (42/2(խորունկ ուսումնասիրութեան կ'ենթարկէ գրաբարի դերանուան թուի քերականական կարգը և կ'եզրակացնէ թէ դերանուանական բառաձևերու արտայայտութեան մէջ կը գործէ մասնիկաւորումը, տարահիմքութիւնը, տարարմատութիւնը, ինչպէս նաև քերականական իմաստներու արտայայտման խառն տիպը:

Տստեազգիտութեան բնագաւառին մէջ **Նորայր և Թաթուլ Մանսէրեաններու** «Հայկական գիւղը. Հայաստանի գիւղատնտեսութիւնը և հողային քաղաքականութեան արդի հիմնախնդիրները» (42/2(ուսումնասիրութիւնը կը քննարկէ ՀՀ հողային քաղաքականութիւնը, մանաւանդ երկրագործութեան բնագաւառին հանդէպ: Ուսումնասիրութիւնը կը քննարկէ գիւղացիին երկրագործութեան վատթար վիճակը և կը կատարէ շարք մը յանձնարարականներ, որոնք կը միտին գիւղացին հողին առաւել արմատաւորելու:

Տիգրան Էքմէքճի «Էքմէքճի ընտանիքին ճարտարարուեստական հարիւրամեայ ընթացքը (Հալէպ-Պէյրութ, 1920-2016)» (42/1(փաստագրական վկայութեամբ հեղինակը հիմնուելով Էքմէքճի ընտանիքին երկրորդ և երրորդ սերունդի յուշերուն, վկայութիւններուն, փաստաթուղթերուն, լուսանկարներուն վրայ, կը վերակառուցէ ընտանիքին ճարտարարուեստական հարիւրամեայ ընթացքը Հալէպի և Պէյրութի մէջ, որ սկիզբ կ'առնէ կտաւաներկումի ասպարէզին մէջ: Ապա ան ծառայելով կ'ունենայ վաճառման գրասենակ Պաղտատի մէջ և գործարան մը՝ Պէյրութ: Այս յաջողութեանց մէջ կարևոր դեր կը խաղան կրօնական նորագոյն մեքենաներու գնումն ու գործարաններուն արդիականացումը: Յօդուածը կ'աւարտի գործարանին փակումով՝ 2016ին, երբ այլևս անկարելի կ'ըլլայ անոր գոյատևումը, հակառակ բազմիցս կատարուած ճիգերու և գոհողութիւններու:

Գէորգ Ստեփանեանի «Արցախահայերը Բաքուի նաֆթարդիւնաբերութեան հիմնադիրներ և բարեգործներ (ԺԹ. դարի երկրորդ կէս-Ի. դարասկիզբ)» (42/2(յօդուածը կը լուսարանէ Պաքուի նաֆթարդիւնաբերութեան և

տնտեսութեան ու քաղաքի ենթակառոցներու զարգացման մէջ արցախահայերու դերը, մանաւանդ 1850-1910ականներուն: Յօդուածը կը թուէ անունները պաքուի նաֆթի հայ հսկաներուն և անոնց գործունէութիւնը ոչ միայն արտահանումին այլև արտածումին մէջ, հաւաստելով թէ Պաքուի մէջ նաֆթարդիւնաբերութեան առաջին ամուր քայլերը առնուած են արցախահայերու կողմէ, և թէ այս խաւը նշանաւոր դարձաւ իր բարեքառութիւններով ևս, որոնք դրսևորուեցան դպրոցներու, հիւանդանոցներու շինարարութեամբ և բարեսիրական նուիրատւութիւններով: Հեղինակը կ'անդադառնայ նաև պաքուի հայ նաֆթարդիւնաբերողներուն մայրամուտին և ատոր պատճառներուն:

Արուստ և Արիեստի մարզին մէջ, **Լևոն Լաճիկեանի** «Գիւմրի. դասական քաղաքի արդի մշակութային կեանքի ուրուագիծ» (42/2) յօդուածը քննարկման ու պատմողական վերլուծութեան նիւթ կը դարձնէ Գիւմրիի յետանկախական տարիներու մշակութային կեանքը իր այլազան երեսակներով: Ան կ'անդրադառնայ երկրաշարժին յաջորդած վերականգողական ճիգերուն որոնք ընդգրկեցին մշակութային զանազան ոլորտներ՝ թատրոն, երաժշտութիւն, գեղանկարչութիւն, արհեստներ, թանգարաններ և կ'եզրակացնէ թէ Գիւմրին յաջողած է կարևոր չափով պահպանել Արևմտահայաստանի, ինչպէս և Կարսի նշխարներու մնացորդացի աւանդապահն ըլլալու ինքնութիւնը:

Անդրանիկ Տազեսեան «Ակնարկ հայկական արձանագրութեամբ պղնձեայ թասերու վրայ» (42/1) նիւթով, հիմնուելով պղնձեայ թասերու 28 նմուշներուն վրայ, այս թասերը կը բաժնէ երեք խումբի ու լուսարձակի տակ կ'առնէ մէկ տեսակը, հաւաստելով որ անոնք տարածում գտած են ԺԹ. դարավերջին և Ի. դարասկիզբին: Հեղինակը կու տայ չափագրութիւնը այս թասերուն, կը բացայայտէ անոնց արտադրավայրերը, գործառոյթը, սեփականատէրերը՝ մեկնելով նմուշներուն վրայ եղած արձանագրութիւններէն:

Արփի Վարդումեանի «Կոմիտասի և Տիգրան Զիթունու ստեղծագործական գործակցութիւնը» (42/1) յօդուածը խորհրդածութեան նիւթ է այս երկու մեծ դէմքերուն միջև եղած գործակցութեան տուած արդիւնքներուն առումով: Ուշագրաւ է թէ այս երկուքը կը յաջողին հանդիպիլ Էջմիածին և սահմանափակ ժամանակի ու պայմաններու մէջ Կոմիտաս կը յաջողի արձանագրել Վանի ազգագրական երաժշտական գոհարներ՝ երգեր, մեղեդիներ, մանկական երգեր են.՝ Զիթունիի կատարմամբ: Այս երգերէն ոմանք կը դառնան Կոմիտասի երգչախմբային երգացանկին մէկ մասը:

Հայարփի Յակոբեանի «Յարուցեալ Մովսէսը Քրիստոսի աստուածայայտութեան վկայ՝ ըստ պայծառակերպութեան և երկրորդ գալստեան հայկական միքանի մանրանկարների» (42/1) (ուսումնասիրութիւնը լուսարձակի տակ կ'առնէ այս նիւթով ուսումնասիրութիւններէ դուրս մնացած կամ անցողակի յիշատակուած ձեռագրերու խումբ մը: Հեղինակը խորագնին պրպտումներով կը հետևցնէ թէ այս խումբ պէտք է ունեցած ըլլայ իր նախատիպը որ կու գայ Ժ. դարէն: Ան, կը նշէ թէ այս նախատիպին նմանակն ու զարգացումները կարելի է տեսնել ԺԶ. դարու յոյն և ռուսական մանրանկարչութեան մէջ: Այս տուեալին յոյսին տակ, հեղինակը կ'առաջադրէ վերատեսութեան ենթարկել առկայ տե-

սակէտերը այս առնչութեամբ և վերամշակել՝ ըստ նոր յայտնութիւններու:

Զաւէն Կնեազեան «Հին հայ մատենագրութեան «փող» և «պատերազմական փող» նուագարանները» (42/2(յօդուածով քննարկումի նիւթ կը դարձնէ հայ փչողական գործիքները ու մատենագրական ծաւալուն հետազօտութիւններէ ետք կ'եզրակացնէ թէ պատերազմական փողը յատուկ գործիք մըն էր, սակայն նաև ունէր հաւաքական՝ շուրջ տաս գործիքներու իմաստ, և թէ 'փող'ը կրճատեալ տարբերակն է պատերազմական փողին ու շարք մը փչողական գործիքներու, իսկ երբեմն՝ փողը կը նշանակէ հովիւին փչողական գործիքը, մինչ Եղեռնէն առաջ Վանի, Սասնոյ ու Տարօնի մէջ կը գործածուէր հովիւի փող արտայայտութիւնը:

Արթո Թաութեանի «Հայերը և գորգագործութիւնը Օսմանեան կայսրութեան մէջ, 1890–1910ականներուն» (42/2(յօդուածը կը զարգացնէ փրոֆեսոր Եաշար Թոլկա Քորայի («The Market as a Means of Post-Violence Recovery: Armenians and Oriental Carpets in the Late Ottoman Empire (c.1890s–1910s)») յօդուածը և կը հարստացնէ զայն նոր աղբիւրներով, փաստարկներով ու երեսակներով:

Քորա կը հաւաստէ թէ նիւթապէս խոցելի և խեղճ հաւաքականութիւններու համար գորգագործութիւնը էական աղբիւր եղած է եկամուտի և տնտեսական վերականգնումի: Ան կը բերէ օրինակը մանաւանդ համիտեան ջարդերու հետևանքով արևմտահայ ընտանիքներու տնտեսական խղճալի վիճակին, երբ այրերը՝ եկամտաբեր անձերը, սպանուած էին ու ընտանիքը զրկուած՝ նիւթական աղբիւրէ, մատնուած անճարութեան: Այս պայմաններուն մէջ միախոնարները օժանդակեցին այրի հայ ընտանիքներուն որ լծուին գորգագործութեան, որով ալ Օսմանեան կայսրութեան գորգագործական հակակշիռն ու ծանրութիւնը անցան արևմտեան միջանի նահանգներէ արևելեան նահանգներ, մանաւանդ՝ հայկական վեց վիլայէթներ ու Կիլիկիա: Թաութեան կը բերէ յաւելեալ ապացոյցներ Արշակ Ալպոյաճեանի և այլոց աշխատասիրութիւններէն: Միւս կողմէն, բացատրելով թէ օտար մարդուն արգիլուած էր թուրք տուն մտնել և շփուիլ թուրք կնոջ հետ, հեղինակը կը պնդէ թէ թուրք կինը չէր կրնար գորգ գործել, մինչ հայ կինը չունէր գորգագործութեան խնդրով օտար մարդ ընդունելու արգելքը: Ուսումնասիրութիւնը յաւելեալ թափ կու տայ մանաւանդ վերջին տասնամեակներուն 'օսմանեան' գորգերը 'թրքականացնելու' հակագիտական համակարգուած ճիգերու հերքումին:

Թաութեանի երկրորդ յօդուածը՝ «Հայկական աղօթագորգերու պարագան» (42/1(, հարցականի տակ կ'առնէ աղօթագորգերու իսլամական-թրքական ծագման վարկածը: Հեղինակը հակադրուելով գիտական շրջանառութեան դրուած տեսակէտերու, որոնք աղօթագորգը թրքական-իսլամական կը նկատեն, կ'ընդգծէ անոնց կողմնակալութիւնը երբ ամբողջութեամբ կ'անտեսուին գոյութիւնը հայկական աղօթագորգին ու անոր առանձնայատկութիւններուն: Ան կը վկայակոչէ պատմիչներ և այլ վաւերական տուեալներ, կը բերէ հայկական արձանագրութեամբ հայկական հնագոյն աղօթագորգեր, հայկական մանրանկարներ, ցոյց կու տայ հայկական գորգերու յատկազօծումի աղբիւրներ և այս ապացոյցներու հիմամբ կը հերքէ աղօթագորգերու լոկ թրքական-իսլամա-

կան ըլլալու փաստը ու ամբօրէն կը տեղադրէ հայկական աղօթագորգերը համաշխարհային քարտէսին վրայ:

Ընկերաբանութեան ոլորտին մէջ, **Կարէն Մկրտչեան** «Համավարակը և հանրային կառավարման խնդիրը Այսրկովկասում» (42/1(յօդուածով լուսարձակ կը բնեռէ համաճարակի հետևանքով բացայայտուած ընկերաբանական շարք մը երևոյթներու վրայ: Հեղինակը կը կատարէ վերլուծական պատումը Քովիտի դէմ իշխանութեանց որդեգրած հանրային քաղաքականութեան՝ Այսրկովկասի երեք պետութիւններուն մէջ, և թէ ինչ հետևանքներ ունեցաւ համաճարակը՝ տնտեսութեան, կրթութեան և այլ մարզերուն ու ընդհարնապէս մարդկային հոգեբանութեան վրայ:

Սևանա Թովալեանի «Լիբանահայերու հաւաքական և անհատական ինքնահաստատումը միջոց՝ նուազեցնելու ինքնապաշտպանական վերաբերմունքը և դիրացնելու յարաբերութիւնը այլ խումբերու անդամներու հետ» (42/2(հոգեբանական նիւթը, դիտարկելով լիբանահայ վարժարաններու աշակերտները ուսումնասիրութեան առարկայ կը դարձնէ անոնց՝ ոչ-հայերու հետ հաղորդակցութիւնը, երբ անոնք ա) հաւաքական և անհատական ինքնութեանական հաստատում կատարած են կամ չեն կատարած և՛ բ) ինքնութեանական սպառնալիքի ենթակայ են կամ չեն:

Ուսումնասիրութիւնը քննութեան կ'առնէ նաև ոչ-հայ մօր/հօր գաւակ, իգական կամ արական, ընկերային-միութեանական-սկաւորական շարժումներու անդամ ըլլալու/չըլլալու գործօններու տարբերակուած ազդեցութիւնը՝ կատարուած փորձագիտական հետազօտութեան վրայ:

Սօնա Ներսիսեանի «Հայրենիքի վերստեղծումը Սփիւռքում. Լոս Անճելըսի հայ համայնքի օրինակը» (42/2(ուսումնասիրութիւնը դաշտային քննարկումի նիւթ կը դարձնէ սովետահայերու հայրենիքը վերակերտելու երևոյթները իրենց նոր բնակավայր Լոս Անճելըսի մէջ՝ ընկերային հասարակաց տարածքներ ու միջավայր յառաջացնելով, վերականգնելով անցեալի խորհրդանիշեր: Հեղինակը կը քննարկէ թէ ինչպէս և ինչու ծննդավայր-հայրենիք վերակերտելու կարիքը կը յառաջանայ նոր միջավայրին մէջ նշելով թէ ասիկա արդիւնք է ընկերամշակութային սնուցման աղբիւր գտնելու կարիքին: Հոսկ հարցախոյզի միջոցով հեղինակը կը ջանայ զատորոշել այն գլխաւոր գործօնները որոնք կը ծառայեն ծննդավայր-հայրենիքի վերստեղծման՝ արտասահմանի մէջ:

Սարգիս Գեորգոսեան, «Հնագոյն Բզնունիքի արտօնեալ դասերի և պաշտամունքի մասին» (42/1(յօդուածին մէջ քննութեան նիւթ դարձնելով Հայկական Լեռնաշխարհի հիթիթեան արձանագրութիւնները, կ'առանձնացնէ անոնց կրօնական և պետական կազմաւորման տուեալները: Արդարև, հիթիթները արշաւելով Հայկական Լեռնաշխարհ հասած են մինչև Բզնունիք ու թողած արձանագրութիւններ, որոնց շնորհիւ կը պարզօրին շրջանի ռազմական ճանապարհները, տեղական ցեղերու խմբաւորումները, բնակավայրերը: Հեղինակը կը հաւաստէ թէ կրօնական վայրերը պաշտամունքային հաւաքական կեդրոններ էին, ուր տակաւ կը կեդրոնացուին չաստուածները, մանաւանդ հնդկերօպական գլխաւոր զոյգը՝ որոտի չաստուած Հասուան և արևի չաստուած Հա-

խան, առաջինը համարուելով զինուոր-թագաւորին, իսկ երկրորդը՝ կրօնաւոր թագաւորին չաստուածը: Հեղինակը կը զարգացնէ այն տեսակետը թէ չաստուածներուն կեղծոնացումը նաև արդիւնքն էր տեղաբնիկ ցեղերուն ցեղակցութեան ու շահերու նոյնացման: Այս գործօններուն հիմամբ ալ կը յառաջանան ցեղային միացումները, որոնք կորիզը կը գոյացնեն յետագային յառաջանալիք Հայկական Լեռնաշխարհի պետութեան:

Բանահիւսութիւն-ազգագրութիւն բնագաւառին կ'առնչուին «Յետ-Եղեռնեան ժողովրդային միքանի ստեղծագործութիւն, Լիբանանէն՝ Ա.- Փունջ մը յօրինուած բանաստեղծութիւն Վահան Ա. քնյ. Քենտիքեանէն, Բ.- Ալեքսանտրէթի Սանճաքէն հայկական ելիցին նուիրուած *յեւթան*» (42/1(վերնագրեալ նիւթերը, որոնցմէ առաջինը կ'արտացոլացնէ 1940ականներու լիբանահայ տրամադրութիւններ հայրենիքին, հողին, անցեալին, կրօնքին և մշակոյթին մասին, իսկ երկրորդը ճաշակ մըն է այն ապրումներէն զորս ունեցան Ալեքսանտրէթի սանճաքէն վտարանդի հայերը՝ հաստատուելով Լիբանան:

Մերի Աւետիսեանի «Հայոց ազգագրութեան թանգարանի Սիւնիքի սպասքի հաւաքածոյի տիպաբանական բնութագիր (ակնարկ)»ը (42/2(կը լուսաբանէ Սիւնիքի սպասքի կարևոր դերը ընտանիքի կենցաղի կազմակերպման մէջ: Հեղինակը կը հաւաստէ թէ սպասքի կարգ մը իրերու դերը այնքան կարևորուած էր, որ ժամանակի ընթացքին ընկերութիւնը անոնց տուաւ ծիսական դեր, իսկ ոմանք վերափոխուեցան սրբացուած սովորոյթներու: Հեղինակը կը նշէ թէ այս իրերէն ոմանք վերջին տասնամեակներուն գեղագիտական ձևափոխութեան ենթարկուելով դարձած են յարդարանքային նմուշներ, մինչ ուրիշներ յատուկ ճաշակ մը կ'աւելցնեն ճաշարաններու մէջ գործածութեան ընթացքին:

Յակոբ Չոլաքեանի «Սուրիոյ հիւսիսարևմտեան շրջաններու բնիկ հայոց ուխտավայրերը» (42/2(տեղագրական-նկարագրական յօդուածը կը ներկայացնէ Պէյլանի, Մուսա Լեռան, Գեսապի, Բուճի Հովիտի և շրջակայից հայկական ուխտավայրերը: Հեղինակը զանոնք կը դասէ երեք խումբերու, կը նշէ թէ ըստ ժողովրդական հաւատալիքներու այս ուխտավայրերը ունին իրենց պահապան սուրբերը: Այդուհանդերձ կան ոմանք որոնք կը հաւատան թէ երկու պահապաններ՝ Կիշիցիկ պապուկ և Արվանտ, որոնք կը պահպանեն ասոնց մէջ/մօտ գտնուող գանձը: Հեղինակը կ'աւելցնէ թէ երեք տեսակի ուխտագնացութիւն կը կատարուէր այս ուխտավայրերուն Հայ Առաքելական Եկեղեցիին հովնաւորութեամբ, և կը ներառէր ոչխարի գէնում, պատարագ, հերիսայի պատրաստում և ժողովրդական տօնակատարում:

Լուսինէ Ղոնջեանի «Ժողովրդական ասոյթաբանութեան դրսևորումները Յովհաննէս Թումանեանի գրական ժառանգութեան մէջ» (42/1(նիւթը ընթերցողին կը հրամցնէ Թումանեանի ստեղծագործութեան մէջ աղօթքի, անէծքի, երգումի, օրհնանքի ձևով տեղ գտած ասոյթները: Հեղինակը կը ջանայ այսպիսով բացայայտել Թումանեանի ժողովրդական մտադրոյթի երեսակներ և թէ ինչպէս կը վերաբերէր Թումանեան բանահիւսական նման նիւթերուն ու օգտագործելով զանոնք կը զարգացնէր իր գրականութիւնը, որով և այդ գրականութիւնը զգեցաւ առաւել խորութիւն, բազմաշերտութիւն, թարմութիւն և հասունու-

թեան այլ որակներ:

Շուշանիկ Աբրահամեանի «Տօնածիսական շրջայց-խաղերի գաղափարական հիմքն ու ընդհանրությունները» (42/2(յօդուածը կը կատարէ բաղդատականը այս խաղերուն, հաւաստելով որ անոնք մէկ ամբողջութիւն կը գոյացնեն և կը լրացնեն տարբեր տօներու ծիսական կատարումները՝ ազգագրական և բանահիւսական դրսևորումներով: Հակառակ անոր որ առաջին հայեացքով անոնք կրնան տարբերիլ իրարմէ իրենց կատարմամբ թէ մանրամասնութիւններով, սակայն գաղափարական և կառուցային ու իմաստաբանական նմանութիւնները կը հաւաստեն որ անոնք ունին նոյնանման գաղափարական առանցք և հիմնուած են նախնական որոշ ծիսակատարումներու վրայ:

Յասմիկ Գալստեանի «Ջրի ոգիների տիպաբանական և գործառութային քննութիւն (ըստ հայ ժողովրդական զրոյցների)» (42/2(յօդուածը կը խօսի հայկական դիցաբանութեան ստորջրեայ յուշկապարիկներու մասին և անոնց զուգահեռները կը մատնանշէ այլ ժողովուրդներու մօտ: Ասոնց թիւը շատ չէ, իսկ ասոնց մասին առաջին գրառումները - կատարուած 1850ականներուն - ունին Աստուածաշունչն ու Ե. դարու հայ մատենագրութիւնը իբրև հնագոյն երկեր: Հայ դիցաբանութեան մէջ ասոնք երկակենցաղ են, երբեմն կը նկատուին տգեղ ու չար (և նպատակ ունին վնասել մարդոց և փոքրերու), իսկ այլ պարագաներու՝ իբրև գեղեցիկ ջրահարսեր (որոնք կը հրապուրեն այրերը և կը բազմացնեն իրենց տեսակը): Այս պատումները կը նկարագրեն ջուրի ոգիները իբրև կապուտաչեայ անզուգական գեղեցկութիւններ, դեղին մազերով:

Տոք Դալալեանի «Պատմագրական-բանահիւսական պատումները Յովհան Օճնեցի կաթողիկոսի մասին (աղբիւրագիտական ուսումնասիրութիւն)» (42/1(նիւթը կը համատեղէ Ժ. դարէն սկսեալ հայ մատենագիրներու (Յովհաննէս Դրասխանակերտցի, Գրիգոր Գանձակեցի, Վարդան Արևելցի), երկրներուն մէջ երևցող և Յովհան կաթողիկոս Օճնեցիին վերաբերող տուեալները, որոնց կեդրոնական նիւթը Օճնեցիի հանդիպումն է արաբ խալիֆային, ուր և կը բացայայտուի կաթողիկոսին վարչաքաղաքական հմտութիւնն ու գործունէութիւնը: Այս դրուագը ներկայացուած է դիցական ոճով, իսկ յետագային ուսումնասիրուած դասական թէ ժամանակակից բանասէրներու կողմէ: Հեղինակը կը վերլուծէ Օճնեցիի կերպարին դիցականացումը, որ հիմնուած է անոր բնականոն կեանքի պատումին վրայ:

Եկեղեցի, կրօնք, փիլիսոփայութիւն բնագաւառին մէջ, Ճան Էրզրում-յուզլուին «Գալուստ Կոստանդեանի դրապաշտ աշխարհայեացքը և դերը օսմանեան փիլիսոփայութեան պատմութեան մէջ» (42/1(նիւթը կը լեցնէ կարևոր բացթողում մը՝ օսմանեան փիլիսոփայութեան պատմութեան կալուածին մէջ: Դրապաշտ իմացականութիւնը որոշ հող գտաւ ԺԹ. բ. դարակէսի արևմտահայ մտաւորական խալին մէջ: Հեղինակը կը բացատրէ այս դպրոցին բնոյթը և անոր տարածման տուն տուող պատճառները, կը ծանրանայ Կոստանդեանի *Մէթոքին վրայ* գիրքին և կը կատարէ պատումը այս գիրքին շուրջ ծաւալած քննարկումներուն, կեցուածքներուն: Հեղինակը այս նիւթով կը ջանայ Կոստանդեանը տեղաւորել օսմանեան փիլիսոփայութեան պատմութեան մէջ և արժա-

նին մատուցել իրեն իբրև այդպիսին: Հեղինակին երկրորդ յօդուածը՝ «Դրապաշտ գաղափարները Գրիգոր Մսերեանի *Մէլքտորա* հանդէսին մէջ» (42/2), կը նկարագրէ դրապաշտ փիլիսոփայութեան մուտքը արևմտահայ միջավայր, մանաւանդ՝ Պոլիս, ուր Տեմիրճիպաշեան և Կոստանդեան պաշտպանեցին գիտութիւնը կրօնին դէմ, հաւատալով որ ընկերութիւնը կրնայ զարգանալ միայն գիտութեամբ: Ներկայացնելով պոլսահայ դրապաշտ շարժումի ռահվիրաները, հեղինակը այդ յենքին վրայ կ'առանձնացնէ Մսէր Մսէրեանցի *Մէլքտորա* հանդէսը, կը վերլուծէ անոր բովանդակութիւնը ու զայն կ'արժևորէ իբրև սատարող դրապաշտ իմացականութեան տարածման՝ արևմտահայ իրականութեան մէջ:

Քննարկումներ բաժնով **Մարիամ Մարգարեան** և **Գարիկ Պօղոսեան** կը ներկայացնեն տեսաբանական նիւթ մը՝ «Հայկական քաղաքակրթութիւնը մերձարևելեան արդի քաղաքական զարգացման ենթախորքում» (42/1) վերնագրին տակ: Արևելեան և Արևմտեան մշակոյթներու բախման ենթախորքին վրայ, հեղինակները կ'առաջադրեն կարևորութիւնը հայ քաղաքակրթութեան վերաներկայացման՝ իբրև միջինարևելեան քաղաքակրթութիւն: Անոնք այս քաղաքակրթութեան մատուցման համար կ'առաջարկեն հայկական կրթական ամբիոնի մը յառաջացումը և կը տեսաբանեն համապատասխան շարք մը խնդիրներ, քննարկելով զանոնք անցեալի, ներկայի և ապագայի ելակէտերէ:

Գայիանէ Յակոբեանի «Կրթութեան դերը հայաստանաբնակ սուրիահայերի համարկման գործընթացում» (42/2) ուսումնասիրութիւնը լուսարձակի տակ կ'առնէ ՀՀ հաստատուած սուրիահայերու առնչութեամբ կրթական համակարգին մէջ դիմագրաւած դժուարութիւնները, որոնք կը վերաբերին լեզուի ուսուցման (արաբերէն-հայերէն), հաղորդակցութեան (արևմտահայերէն-արևելահայերէն) և կրթատուսումնական ծրագրին: Հեղինակը կ'ընդգծէ թէ հաղորդակցական հարցերը լուծուած ըլլալով հանդերձ, սուրիահայերու կրթատուսմանական խնդիրները կը մնան անլոյծ:

Եղիա Թաշճեանի «Իրանի հարկաւորող արտաքին քաղաքականութիւնը Հարաւային Կովկասի մէջ» (42/1) ուսումնասիրութիւնը կը քննարկէ Հարաւային Կովկասի մէջ Իրանի արտաքին քաղաքականութեան արձանագրած որոշակի շրջադարձը: Ըստ հեղինակին, Թուրքիոյ աջակցութեամբ Արցախի դէմ սանձազերծուած Ազրպէյճանի 44օրեայ պատերազմին հետևանքով վերահաստատուեցան Թուրքիոյ ախորժակները դէպի Կեդրոնական Ասիա: Եւ քանի որ նման ծրագիր մը Իրանը կը դնէ թրքական աւագանին մէջ, Իրան շրջադարձ մը կատարեց իր հիւսիսին հանդէպ վարած արտաքին քաղաքականութեան մէջ: Հեղինակը շարք մը յառաջադրանք-առաջարկներ կը ներկայացնէ որոնք կրնան յաւելեալ գործակցութեան միջոցներ հանդիսանալ՝ Հայաստանի և Իրանի համար, կ'ամրապնդեն փոխյարաբերութիւնը, կը սատարեն շրջանի խաղաղութեան և կը խոչընդոտեն օտար միջամտութիւնները:

Տիրուհի Սիբեկանեան «Միքայէլ վրդ. Չամչեանի *Քերականութիւն հայկազեան լեզուի* գրքի Թիֆլիսի Ներսիսեան հոգևոր դպրոցի տպագրութիւնը» (42/2) յօդուածով կը բաղդատէ գիրքին տարբեր անուանաթերթերը և կ'եզրակացնէ թէ Վենետիկի մէջ 1779ին հրատարակուած այս գիրքը 1826ին Թիֆլի-

սի մէջ ունեցած է միակ տպագրութիւն մը, թէև անոր անուանաթերթը փոխուած է ըստ նուիրատուին և գիրքին ուղարկուելիք հասցէներուն:

Հրապարակումներ բաժնով **Վաչէ Ղազարեան** կը ներկայացնէ «Պատահիկներ Վահան Թէքէեանի սաղիմական առաքելութենէն» (42/1(նիւթը, ուր արխիւային ծալքերով կ'արծարծուի 1914ին Թէքէեանի վստահուած առաքելութիւնը՝ քննելու տասնամեակէ մը ի վեր Երուսաղէմի հայոց պատրիարքարանին մէջ պատահած տնտեսական անկանոնութիւնները: Սակայն ի դիմաց Օրմանեանի չգործակցող այլ նոյնիսկ խոչընդոտող ընթացքին, Թէքէեան կը տեղեկագրէ Պոլիս և Եգիպտոսի մէջ միառժամանակ սպասելէ ետք կը ներկայացնէ հրաժարականը՝ այս առաքելութենէն:

Եղիկ Ճերէճեան «Նորայայտ նամակ Փարամագին՝ Սապահ-Գիւլեանէն» (42/1(փաստաթուղթով, կը պատմէ թէ ինչպէս ՄԴՀԿը յանգեցաւ Երիտթուրք եռեակը (Էնվեր, Թալաթ, Ճեմալ) սպանելու որոշումին: Յօդուածը կը մանրամասնէ սպանութեան ծրագիրը և այս ծիրին մէջ սերտ գործակցութիւնը՝ Իթիլաֆ կուսակցութեան հետ, մեկնելով Սապահ Գիւլեանի նամակէն:

Միհրան Մինասեան «Անտիպ տեղեկագիր մը Տարսոնի մասին (1898)» (42/1(անտիպ տեղեկագրով կը ներկայացնէ Տարսոնի մասին կարևոր տուեալներ, որոնք կը վերաբերին քաղաքին բնակչութեան, դպրոցներուն, կրօնական հաստատութիւններուն, գործարաններուն, հնութիւններուն, ընկերային կեանքին ևն.: Տեղեկագիրը մասամբ կը փոխարինէ այն խոշոր բացը որ կայ ի բացակայութեան Տարսոնի հայութեան նուիրուած ուսումնասիրութեան: Հեղինակին երկրորդ հրապարակումը՝ «Վիճակագրական անտիպ տեղեկագիր Ատափագարի և մօտակայ հայաբնակ երեք գիւղերու մասին (1871)» (42/2(, կը ներկայացնէ Ատափագարի հայաբնակ չորս թաղամասերու, ինչպէս և կից երեք գիւղերուն հայկական եկեղեցիները, կրօնատրոսները, առական և իգական դպրոցները, հայ յարանուանութեանց թիւերը, եկեղեցիներուն տնտեսական վիճակը: Կը ներկայացնուի նաև հայաբնակ գիւղերուն տնտեսական դժուար վիճակը, պետութեան կողմէ հայոց հողերուն անյատույց յափշտակումը, յօգուտ գաղթական չերթէգներու: Տեղեկագիրը առաւել արժէքատուր կը դառնայ քանի որ շրջանի հայութեան մասին սակաւ տուեալներ կան այդ թուականէն:

Հայկ Աւագեան «Տիգրան Զէյթունցեանի, Արշակ Զօպանեանի, Արմենակ Շահմուրատեանի, Աշոտ Պատմագրեանի և Արսէն Երկաթի անտիպ նամակները Ղազարոս Ղազարոսեանին» (42/2(վերնագրին տակ կը հրապարակէ ութ անտիպ նամակներ, որոնք կ'առնչուին չորս տասնամեակ եգիպտահայ երաժշտութեան ծառայած Ղազարոս Ղազարոսեանին ինչպէս նաև նամակագիրներուն 1920ականներու կեանքին:

Մարէք Եանտափի «Լիբանանի գաղթականները 1922ի աշնան. չէխ ճանապարհորդ Քարէլ Հանսայի վկայութիւնները» (42/2(նիւթը կ'առնչուի 1920ականներու սկիզբին Պէյրութ եկած Հանսայի ականատեսի վկայութեան՝ շուրջ 10,000 որբերու փոխադրութեան՝ Ճարապլուսէն Հալէպ և անկէ՝ Պէյրութ: Հանսա, որոշելով օգնել հայ գաղթականներուն, Չէխիոյ մէջ, 1923ին կը հրատարակէ երկու գիրք, ուր լուսարձակի տակ կ'առնէ 1922ի հայ գաղթականու-

թեան վիճակը՝ Հալէպի և Պէյրութի գաղթակայաններուն մէջ, հայ որբերուն կացութիւնը ևն.:

Այստեղ հրատարակուող նկարագրութիւնները քաղուած են Հանսայի այդ գոյգ գիրքերէն: Անոնք հազուագիտ վկայութիւններ են Լիբանանի մէջ գաղթական հայութեան դիմագրաւած դժուարութիւններուն, գաղթակայաններու կեանքին և որբանոցայիներուն իրավիճակին:

Հաղորդումներ բաժնով **Անդրանիկ Տազէսեան**, «Հայկական պղնձեղէնի Սարգիս Զամպաքճեանի հաւաքածոն» (42/2(տեղեկատուական նիւթով կը ներկայացնէ 50 նմուշ ընդգրկող այս հաւաքածոն, կու տայ կնիքներուն լուսանկարները, միքանի ուշագրաւ նմուշներու նկարները, ապա և չափագրութիւնը իւրաքանչիւրին:

Արտակ Ասատրեան «Հայոց ազգագրութեան թանգարանի քարտէզների հաւաքածոն» (42/2(տեղեկատուական յօդուածով կը ներկայացնէ յունահայ Յակոբ Ճելալեանի Սարդարապատի ազգագրութեան թանգարանին նուիրաբերած քարտէսախումբը, նկարագրելով անոնց 27ը, որոնք կ'առնչուին հայոց պատմութեան ու Հայկական Լեռնաշխարհին: Այս քարտէսները տպուած են Ֆրանսայի, Բրիտանիոյ և Հոլանտայի մէջ՝ ԺԷ.-ԺԹ. դարերուն: Հեղինակը գտնոնք կը դասէ չորս խումբերու՝ Մեծ Հայքի, Փոքր Ասիոյ, ռուս-պարսկական և ռուս-օսմանեան պատերազմներու և աստուաաշնչական քարտէսներ:

Արծուի Բախչինեանի «Ճոն Ափտայքը (1932–2009) և հայերը» (42/2(նիւթը կը համատեղէ ամերիկացի գրողին առնչութիւնները հայութեան: Տեղեկատուութիւնը կը մանրամասնէ անոր այցելութիւնը Հայաստան և հանդիպումները ականատր հայ դէմքերու հետ:

Արման Մալոյեանի «Հայաստանի Հանրապետութեան Վայոց Ձորի մարզի նորակառոյց եկեղեցիները (2000–21)» (42/2(տեղեկատուական յօդուածը մաս կը կազմէ հեղինակին յօդուածաշարքին՝ նուիրուած եկեղեցաշինութեան՝ Հայաստանի Գ. Հանրապետութեան շրջանին: Ան կը նկարագրէ Վայքի, Մալիշկայի, Աղանաձորի, Մարտիրոսի, Գնդեվազի, Ելիհիսի, Կեչուտի, Ջերմուկի և Ռինտի մէջ կառուցուած եկեղեցիները, կը մանրամասնէ անոնց ճարտարապետական յատկանիշերն ու կը պատմէ անոնց հիմնումի և նաւակատիքի մանրամասնութիւնները:

Հանդէսին հետաքրքրական նորութիւններէն են երկրորդ գիրքին մէջ տեղ գտած հարցումները ուղղուած հայ չորս լեզուաբաններու՝ Եօրի Աւետիսեանի, Արմենակ Եղիայեանի, Յակոբ Կիլլիւճեանի և Յակոբ Չոլաքեանի: Հարցումները կը վերաբերին արևմտահայերէնի և արևելահայերէնի մերձեցման հարցերուն:

Հանդէսի երկրորդ գիրքը ունի միակ **գրախօսական** մը, գրուած Անի Ֆիշենկճեանի կողմէ և նուիրուած Սեդա Տ. Օհանեանի *Միջագետք (Իրաք)ի հայ գաղթօճախը վաղնջական ժամանակներէն մինչև XX դար* գիրքին (42/2(:

Հանդէսի երկրորդ գիրքը ունի **մահագրականներու** երկար շարք մը, նուիրուած 2021ին մեզմէ մեկնած գիտնականներու, որոնք հայագիտութեան ծառայած են.- Շահէն Խաչատրեան (1934–2021), Աշոտ Արքահամեան (1954–2021),

Ֆրինա Բաբայեան (1935–2021), Գրիգոր Բրուտեան (1955–2021), Վլադիմիր Գրիգորեանց (1946–2021), Մարգարիտա Դարբինեան-Մելիքեան (1920–2021), Վլադիմիր Զախարով (1946–2021), Ալեքսանդր Թովչեան (1939–2021), Ստեփան Թովչեան (1937–2021), Վարդան Խաչատրեան (1932–2021), Վլադիմիր Կիրակոսեան (1936–2021), Գեորգի Կուրատեան (1946–2021), Ռոլֆ Հոսֆելտն (1948–2021), Վարդան Ղազարեան (1958–2021), Արշակ Մադոյեան (1938–2021), Հայրապետ Մարգարեան (1950–2021), Րոնըլտ Մարշէզ (1947–2021), Մորենս Մորանի (1947–2021), Լիանա Յովսէփեան (1941–2021), Մուշեղ Յովսէփեան (1961–2021), Ռիմա Շալունց (1937–2021), Ճորճ Պոտնուքեան (1943–2021), Էդուարդ Պօղոսեան (1954–2020), Հենրիկ Սվազեան (1938–2021), Քնարիկ Տէրդաւթեան (1926–2021), Կարպիս Տէրեղիայեան (1949–2021), Լիւսի Տէրմանուէլեան (1928–2021), Արմէն Տէրստեփանեան (1946–2021) և Գասպար Տէրտէրեան (1934–2021):

Հանդէսի երկրորդ գիրքը կը փակուի «Յիշատակարան»ով մը, ուր խմբագրակազմը համառօտակի կը ներկայացնէ հաշաշխարհային շրջանային և հայկական այն իրավիճակը որուն շրջանին ծնան այս զոյգ գիրքերը:

Ներկայացվել է՝
գրախոսվել է՝
ընդունվել է տպագրության՝